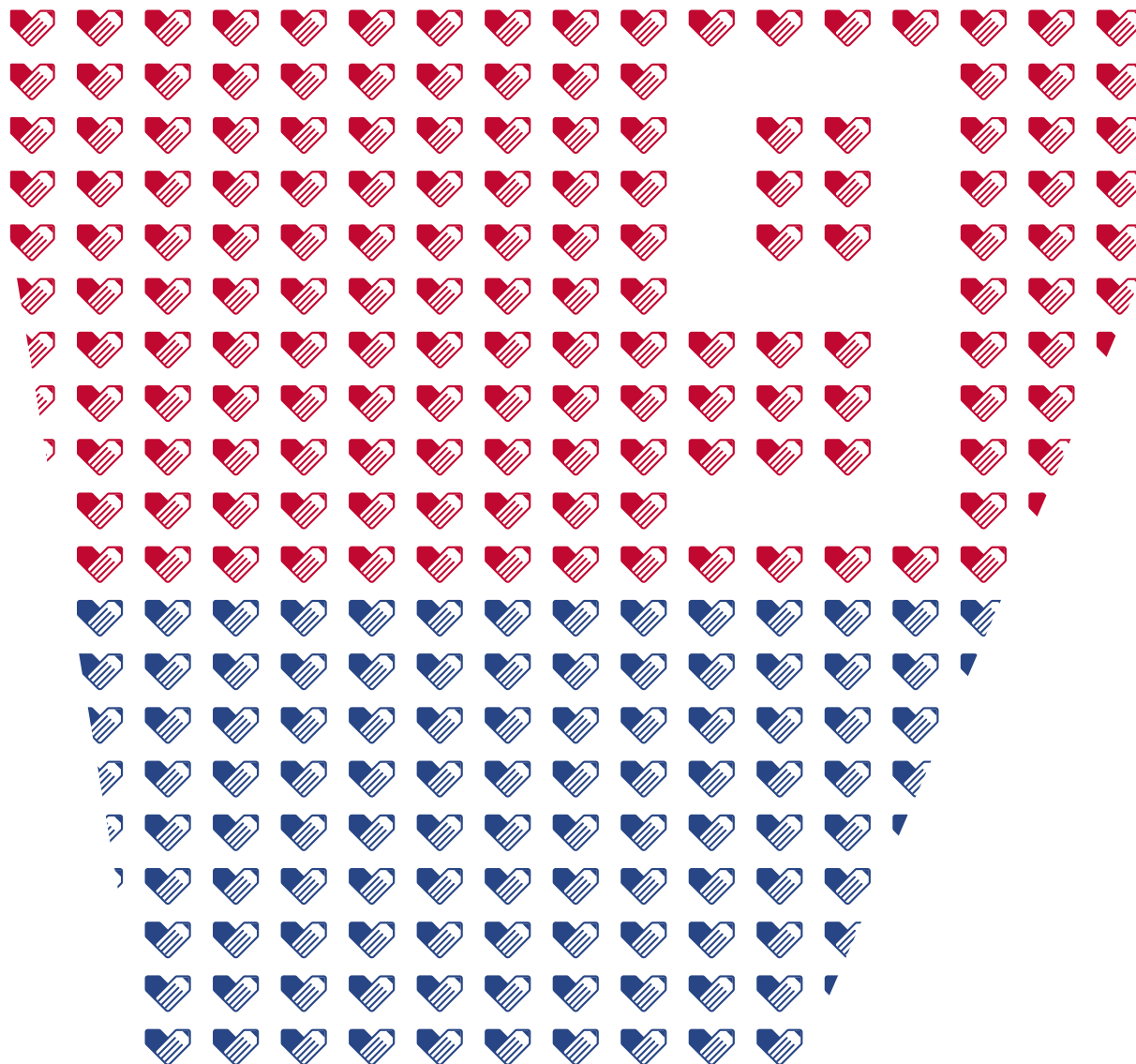

KULTURA W ŻYCIU DZIECI I MŁODZIEŻY PODSUMOWANIE MATERIAŁÓW Z DIAGNOZ WOJEWÓDZKICH W RAMACH PROGRAMU BARDZO MŁODA KULTURA NA LATA 2019-2021

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

Raport dostępny
na otwartej licencji
(Uznanie autorstwa
3.0 Polska, Creative
Commons)

RAPORT Z BADAŃ

KULTURA W ŻYCIU DZIECI I MŁODZIEŻY PODSUMOWANIE MATERIAŁÓW Z DIAGNOZ WOJEWÓDZKICH W RAMACH PROGRAMU BARDZO MŁODA KULTURA NA LATA 2019–2021

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

RAPORT Z BADAŃ

Narodowe Centrum Kultury jest instytucją państwową działającą na rzecz rozwoju kultury w Polsce

Narodowe Centrum Kultury
ul. Płocka 13, 01-231 Warszawa
nck@nck.pl

<https://nck.pl>

<https://www.nck.pl/badania/>

<https://www.facebook.com/dzialbadanianaliznck>

Dofinansowano ze środków
Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

AUTORKA:
JUSTYNA NOWAKOWSKA
DZIAŁ BADAŃ I ANALIZ
NARODOWE CENTRUM KULTURY

SKŁAD I OPRACOWANIE
GRAFICZNE:
MARCIN GROHS

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA:
MARTA JAKUBOWSKA
SŁOWA NA WARSZTAT

Raport jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 3.0 Polska. Pewne prawa zastrzeżone na rzecz
Narodowego Centrum Kultury. Zezwala się na dowolne
wykorzystanie treści – pod warunkiem zachowania niniejszej
informacji licencyjnej i wskazania Narodowego Centrum Kultury
jako właściciela praw do tekstu. Treść licencji jest dostępna na stronie
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>.

Warszawa, czerwiec 2023

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
Główne wnioski	6
Nota metodologiczna	8
Próba badawcza	9
Wyniki badań	11
Miejsce kultury w życiu dzieci i młodzieży	11
Partycypacja dzieci i młodzieży w kulturze	14
Wartości	22
Sprawczość i podmiotowość	24
Podsumowanie	27
Bibliografia	28

WSTĘP

Bardzo Młoda Kultura to wieloletni Program Narodowego Centrum Kultury (NCK), którego głównym celem w dwóch pierwszych edycjach było **zbliżenie do siebie obszarów edukacji i kultury** poprzez pobudzenie edukacyjnego potencjału kultury wśród dzieci i młodzieży. W założeniach edycji realizowanej w latach 2019–2021 szczególny nacisk położono na funkcję kultury jako narzędzia do kształtowania wśród najmłodszych ważnych społecznie umiejętności i postaw, takich jak kompetencje komunikacyjne, współpraca oraz kreatywność i innowacja w działaniu¹.

Dzieci i młodzież – jako uczestnicy zajęć i przedsięwzięć kulturalnych – są głównymi **beneficjentami** Programu. Natomiast jego bezpośrednimi odbiorcami są osoby, które w swojej codziennej pracy mierzą się z wyzwaniami skutecznej i włączającej edukacji: pracownicy instytucji kultury, placówek oświatowych, organizacji pozarządowych, placówek pomocy społecznej i wszystkich innych organizacji zaangażowanych w szeroko pojmowaną animację kultury.

W zaleceniach wynikających z przeprowadzonej w 2019 roku ewaluacji *ex-ante*² Bardzo Młodej Kultury pojawił się postulat systematycznej **refleksji i diagnozy**, które nie tylko będą źródłem informacji o Programie, lecz także dadzą szansę do spotkania oraz wymiany myśli i doświadczeń uczestników. Zdaniem autorów raportu rzetelnie prowadzone badania, w które włączeni będą również Operatorzy regionalni, miały być dla nich motywacją do otwarcia się na potrzeby odbiorców oraz przywiązania większej wagi do diagnozowania w ramach codziennej pracy. To zaś pozwoli na ugruntowanie edukacji kulturowej w regionach poprzez zaszczepienie w Operatorach potrzeby refleksyjnego spoglądania na ten proces.

Ze względu na obostrzenia związane z wybuchem pandemii koronawirusa badania, początkowo zaplanowane na rok 2020, ostatecznie zostały zrealizowane rok później.

W celu ujednoczenia podejmowanych działań zespół badaczy reprezentujących Operatorów regionalnych oraz Narodowe Centrum Kultury sformułował **wytyczne i rekomendacje dotyczące diagnozy** prowadzonej w **poszczególnych województwach**, w których określił kluczowe aspekty, takie jak cel diagnozy, problemy badawcze oraz szczegółowe sposoby realizacji badania: metody badawcze, dobór próby, organizację badań i strukturę raportu³.

Najważniejszym elementem prowadzonych badań miało być **rozpoznanie partycypacji dzieci i młodzieży w kulturze**, a więc zrozumienie, co jest dla nich ważne i znaczące w polu kultury. Pytanie to zostało postawione w kontekście myśli zorientowanej na podmiotowość dziecka, w nurcie współczesnej socjologii dzieciństwa, w której szczególnie istotne jest uznanie autonomii dziecka wobec

1 Patrz: opis programu BMK, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/o-programie> [dostęp: 2.12.2022].

2 Raport jest dostępny na stronie programu BMK, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/raport-z-ewaluacji-ex-ante-2019-2021> [dostęp: 2.12.2022].

3 Wytyczne i rekomendacje do diagnozy są dostępne na stronie programu BMK, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/diagnoza-wojewodzka-w-ramach-programu-bardzo-mloda-kultura-2021-> [dostęp: 2.12.2022].

otaczającego go świata oraz przyjęcie w badaniach jego perspektywy jako pełnoprawnej⁴.

Niniejszy raport stanowi próbę **całościowego ujęcia** zasygnalizowanej problematyki na podstawie materiałów z badań przesłanych przez Operatorów regionalnych do NCK. Należy jednak zaznaczyć, że **pierwotny cel** wyznaczony w wytycznych do diagnozy w ramach Programu Bardzo Młoda Kultura **nie został osiągnięty**. Ze względu na bardzo zróżnicowaną jakość przeprowadzonych przez Operatorów badań i udostępnionych przez realizatorów źródeł podjęte w tym opracowaniu analizy oparto jedynie na danych z kilku województw (tych, w których wytyczne zostały zachowane). Szczegóły dotyczące materiałów źródłowych podajemy w nocie metodologicznej. Najistotniejszą kwestią związaną z deficytem danych jest zmiana perspektywy: zamiast sygnalizowanej w wytycznych do diagnozy perspektywy dzieci zmuszeni zostaliśmy do odtworzenia jej na podstawie rozmów zarówno z beneficjentami, jak i dorosłymi odbiorcami działań Programu. W związku z faktem, iż przeprowadzone analizy ukazują jedynie częściowo skalę zasygnalizowanego problemu badawczego, **konieczne pozostaje prowadzenie dalszych działań badawczych wśród dzieci i młodzieży**.

---

4 Por. Ł. Albański, *Socjologia dzieciństwa: dyskusja nad pozycją dziecka w socjologii*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/23703/1/SE%2046%202017_Lukasz_Albański.pdf [dostęp: 2.12.2022].

GŁÓWNE WNIOSKI

- ◆ **Kultura** dla badanych ma charakter **odświętny**, w ich wypowiedziach utożsamiana jest głównie z działaniami i wydarzeniami artystycznymi organizowanymi przez duże **instytucje**. Codziennie wykonywane czynności ani prosta rozrywka nie należą – zdaniem większości rozmówców – do obszaru kultury.
- ◆ **Dzieci** uczestniczą w aktywnościach i działaniach kulturalnych dzięki **zaangażowaniu rodziców** – to oni wybierają im konkretne zajęcia, a później je na nie zapisują i wożą (problem lokalizacji ma szczególne znaczenie w mniejszych miastach i wsiach). Kultura w formie instytucjonalnej w **niskim stopniu** budzi zainteresowanie **młodzieży**.
- ◆ Wczesne udostępnianie dzieciom i młodzieży treści kulturowych zaowocuje w przyszłości – zdaniem dorosłych opiekunów grup – ich **większą świadomością** w tym zakresie. Wykształceni odbiorcy kultury będą się dobrze czuli w przestrzeniach zarezerwowanych dla tej sfery, a także odczuwali potrzebę partycypacji i jej współtworzenia. Różnorodne **doświadczenia** pobudzają w uczestnikach kultury **ciekawość świata i kreatywność**.
- ◆ Uczestnicy badania wskazywali **dom rodzinny** jako miejsce, w którym rozpoczyna się **edukacja kulturowa** i rozbudzone są potrzeby związane z tym obszarem. Jednak często różnorodne problemy i deficyty sprawiają, że zadanie to nie może być wypełnione przez członków gospodarstwa domowego. Dlatego też obowiązek edukacji spada na **szkoły, placówki społeczno-oświatowe i fundacje** działające na rzecz propagowania kultury.
- ◆ Nauczyciele i pracownicy stowarzyszeń, fundacji oraz domów kultury **chcą włączyć dzieci i młodzież do działań kulturalnych**. Często jednak brakuje im motywacji, narzędzi i środków, by odnosić na tym polu wymierne efekty.
- ◆ Wśród opiekunów grup, biorących udział w badaniu, wyróżnić można dwie odmienne postawy dotyczące postrzegania młodzieży. Jedna z nich charakteryzuje się **rozumieniem i otwartością** na potrzeby i problemy, z którymi zmagają się młodzi. Druga zaś prezentuje **postawę krytyczną** wobec współczesnego świata społecznego, w tym szczególnie młodzieży i młodych dorosłych.
- ◆ Najważniejszą dla młodych ludzi **wartością** są **relacje z innymi**, to czas spędzony z bliskimi (zarówno rówieśnikami, jak i rodzeństwem czy rodzicami) pozwala im się zrelaksować i poczuć bezpiecznie. Wspominają o tym dzieci i młodzież, a także dorośli opiekunowie.
- ◆ Większość z dorosłych rozmówców deklaruje, że ich działania są w pełni skierowane do dzieci i młodzieży. W praktyce okazuje się, że nielicznym udaje się otworzyć i dotrzeć do odbiorców, tak aby wzbudzić ich **zaufanie** i realną chęć **współpracy**. Dla wielu największym problemem jest **brak zaangażowania młodych ludzi** we wspólnie podejmowane aktywności (nawet jeśli wcześniej zapowiadali swoją chęć uczestnictwa w planowanych projektach).
- ◆ Młodzi ludzie uważają, że ich **sprawczość** kończy się na tematach **mniej ważnych** w życiu. Nie mają poczucia, że dorośli im ufają i przekazują odpowiedzialność, szczególnie w kwestiach istotnych takich jak wybór szkoły. Sądzą wręcz, że ta

decyzyjność jest im odbierana, przez co nie nabierają potrzebnego w przyszłości doświadczenia.

- ◆ Mimo że dorośli współpracujący z dziećmi i młodzieżą wielokrotnie podkreślali w rozmowach, że chcą projektować działania wspólnie z odbiorcami, **młodzi ludzie nie odczuwali swojej podmiotowości**, natomiast opowiadali o niej w kontekście marzeń i idealnego świata.

NOTA METODOLOGICZNA

Diagnozy wojewódzkie w ramach Programu Bardzo Młoda Kultura na 2021 rok zostały szczegółowo zaplanowane w wyniku współpracy badaczy reprezentujących Operatorów regionalnych oraz Narodowe Centrum Kultury. Wspólnie wypracowano podstawy teoretyczne, problematykę badawczą i założenia metodologiczne wraz z ujednoliconymi narzędziami do realizacji badania. W przypadku wprowadzenia obostrzeń sanitarnych związanych z pandemią koronawirusa możliwe było zrealizowanie badań *online* ze zmodyfikowaną formułą w odróżnieniu od badań *offline*.

W obrębie diagnozy postawione zostały następujące **pytania badawcze**:

- ◆ Jak dzieci (w wieku 10–15 lat) i młodzież (w wieku powyżej 16 lat) spędzają swój czas w kontekście uczestnictwa w kulturze? Jakie są przejawy partycypacji dzieci i młodzieży w kulturze? Jak dzieci i młodzież postrzegają swoją podmiotowość i sprawczość w kontekście uczestnictwa w kulturze?
- ◆ Jakie jest miejsce kultury w życiu badanych dzieci i młodzieży w opinii realizatorów projektów (dorosłych opiekunów grup dzieci i młodzieży)? Jak ich zdaniem przejawia się partycypacja dzieci i młodzieży w kulturze? Jak opisują uczestnictwo dzieci i młodzieży w kulturze? Jak opisują swój model kooperacji z dziećmi i młodzieżą? Jak wzmacniają poczucie podmiotowości dzieci i młodzieży w kontekście ich uczestnictwa w kulturze? Jaką wagę realizatorzy projektów przykładają do sprawczości dzieci w kontekście ich uczestnictwa w kulturze?

W ramach badań terenowych badaczom w poszczególnych województwach zarekomendowano wykorzystanie dwóch **metod badawczych**: zogniskowanego wywiadu grupowego (ang. *Focus Group Interview* – FGI) do badań z dziećmi i młodzieżą oraz indywidualnego wywiadu pogłębionego (ang. *Individual In-Depth Interview* – IDI) do badań z dorosłymi opiekunami pracującymi z daną grupą dzieci i młodzieży biorących udział w badaniu FGI. Obie metody należą do technik jakościowych i są wykorzystywane do badań eksploracyjnych w celu wyjaśnienia i zrozumienia zjawisk, motywacji, postaw i zachowań. Zogniskowany wywiad grupowy przeprowadza się w grupie celowo dobranych osób, podczas spotkania w jednym miejscu. Istotnym elementem tego wywiadu jest wykorzystanie dynamiki grupy. Dzięki sprawnej moderacji możliwe jest zaobserwowanie wymiaru interakcyjnego powstawania opinii i indywidualnych postaw. Wywiad indywidualny polega na wnikliwej rozmowie z jedną osobą, podczas której prowadzący może dotrzeć do konkretnych i precyzyjnych danych oraz prześledzić specyficzną sytuację rozmówcy. Dopuszczalne jest w badaniach realizowanie wywiadów w formie zdalnej lub telefonicznej (szczególnie w związku z pandemią). Scenariusze do wywiadów zostały przekazane w wytycznych w wersjach dostosowanych do wieku badanych. Zarekomendowano realizację wywiadów grupowych w dwóch wersjach: z elementami wizualnymi – dla dzieci, oraz z elementami warsztatu – dla młodzieży. Również scenariusze wywiadów indywidualnych dostosowano do wieku rozmówcy i przekazano wersje dla dzieci, dla młodzieży i dla dorosłych.

W wytycznych do diagnozy jako minimum rekomendowano przeprowadzenie przynajmniej **dwóch wywiadów grupowych i dwóch wywiadów indywidualnych** z dorosłymi opiekunami grup biorących udział w FGI w każdym województwie (dla każdego Operatora regionalnego)⁵. Działanie to miało skutkować przedstawieniem w raporcie dwóch studiów przypadku. Według zaleceń w badaniu grupowym mogły brać udział dzieci i młodzież zaangażowane w działania Bardzo Młodej Kultury bądź zupełnie niepowiązane z Programem – wybór zostawiono realizatorom badań. Studia przypadku powinny być dokładnie opisane i uporządkowane według tabeli zamieszczonej w przygotowanych dla Operatorów rekomendacjach. Miały one zawierać opis grupy lub osoby biorącej udział w badaniu, opis kontekstu, transkrypcje wywiadu grupowego i wywiadu indywidualnego (z opiekunem grupy), opis doboru próby rozmówców do badań, podsumowanie studium przypadku – w zakresie realizacji badania, oraz podsumowanie w formie wstępnych wyników odnośnie do głównych tematów badawczych. Dodatkowo powinny się tam znaleźć informacje o zespole badawczym i terminach przeprowadzenia wywiadów. To właśnie studia przypadku miały być źródłem materiałów do analiz, których efektem jest niniejszy raport.

Z uwagi na to, iż nie wszyscy Operatorzy dostarczyli materiały i raporty ze szczegółowo opisanymi studiami przypadku, dokonanie całościowej analizy diagnoz nie było możliwe. Poniżej szczegółowo opisano, jakie dane zostały włączone do raportu.

Próba badawcza

Z materiałów przesłanych przez Operatorów regionalnych do Narodowego Centrum Kultury w zakresie diagnozy wojewódzkiej w ramach Bardzo Młodej Kultury na 2021 rok do szczegółowych analiz wybrano **18 indywidualnych wywiadów pogłębionych** z dorosłymi opiekunami grup oraz **11 wywiadów grupowych z dziećmi i młodzieżą**. Wybór był uzasadniony brakiem danych: Operatorzy z 9 województw nie przekazali do NCK żadnych transkrypcji, które w tym badaniu miały odgrywać kluczową rolę. Ostatecznie wybrane wywiady indywidualne zostały przeprowadzone w województwach: kujawsko-pomorskim, łódzkim, mazowieckim, podlaskim, śląskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Wśród opiekunów biorących udział w wywiadach było 11 pracowników instytucji kultury, stowarzyszeń i fundacji działających w zakresie edukacji kulturowej oraz 7 nauczycieli – w tym 4 ze szkół podstawowych (3 nauczycieli uczących w klasach 7 i 8 oraz wychowawca klas 1–3) oraz 3 ze szkół ponadpodstawowych (2 nauczycieli liceum ogólnokształcącego i jeden z technikum). Jeszcze mniej danych przekazali Operatorzy w ramach wywiadów grupowych: przedstawione transkrypcje pochodziły w sumie z 4 województw – mazowieckiego, podlaskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego. Należy przy tym zaznaczyć, że materiały z województw mazowieckiego i zachodniopomorskiego zostały zredagowane tematycznie przez autorów raportów. Z ostatecznie wybranych 11 wywiadów grupowych 5 zostało przeprowadzonych z młodzieżą w wieku 16–19 lat, 5 wśród dzieci w wieku 10–15 lat oraz jeden w szerokiej wiekowo grupie 8–16 lat. Liczbę wywiadów wybranych do

⁵ Opcjonalnie Operatorzy mogli zrealizować także indywidualne wywiady pogłębione z dziećmi lub młodzieżą, jednak nikt nie skorzystał z tej możliwości.

analizy na podstawie materiałów dostarczonych przez poszczególnych Operatorów regionalnych zamieszczono w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba wywiadów włączonych do analizy w podziale na województwa.

Województwo	kujawsko-pomorskie	łódzkie	mazowieckie	podlaskie	śląskie	wielkopolskie	zachodnio-pomorskie	SUMA
FGI z dziećmi i młodzieżą	—	—	4	2	—	3	2	11
IDI z dorosłym opiekunem grupy	4	1	4	2	2	3	2	18

Źródło: opracowanie własne.

WYNIKI BADAŃ

Miejsce kultury w życiu dzieci i młodzieży

Kultura w życiu badanych dzieci i młodzieży stanowi dla nich zewnętrzny konstrukt, w którego definicję wpisują się wszelkie stereotypowo utrwalone wokół tego pojęcia elementy, takie jak: kulturalne zachowanie (które w większości wypowiedzi badanych pojawiało się jako pierwsze skojarzenie z kulturą), wartości (m.in. szacunek dla innych, pomoc, dobroć, wsparcie) oraz powiązanie kultury ze sztuką. Co ciekawe, w wypowiedziach młodych ludzi widoczne jest tradycyjne rozróżnienie na kulturę elitarną i popularną. Ich zdaniem prawdziwa kultura to nie jest prosta rozrywka, a aktywności, które służą spędzaniu czasu ze znajomymi, nie należą do kultury.

Chodzenie do kina nie jest związane z kulturą, ale jeżeli chodzi o wszelkie muzea bądź teatry, to jak najbardziej. Kina generalnie są takie bardziej nowoczesne. One rzadko mają cokolwiek wspólnego [z kulturą]. Taki film, nie wiem, Marvela, nowy „Spiderman”, no to mało ma wspólnego z kulturą, tak? Po prostu w teatrze są pokazywane takie sztuki. Ten teatr kojarzy się z taką kulturą, z taką dostępnością, jeżeli jest takie słowo. A kino to nie do końca. Do kina to sobie idziemy ze znajomymi jeść popcorn, śmiać się.

Uczestnik badania FGI w wieku 10–15 lat

Mimo że młodzi uczestnicy badania kulturę definiują w dość wąskim zakresie, w ich działaniach odnaleźć można szereg aktywności kulturalnych, które – ze względu na to, że należą do codzienności – ich zdaniem nie mieszczą się w zakresie znaczeniowym tego pojęcia. Ten wątek został szerzej omówiony w podrozdziale *Partycypacja dzieci i młodzieży w kulturze*.

Publikowanie filmiku na TikToku czy Instagramie to nie jest kultura, ponieważ to są generalnie jakieś nieistotne rzeczy, które zbytnio jakoś na kulturę się nie przekładają. No chyba że to konto mają historycy na przykład. Ale generalnie media społecznościowe łączą się wręcz z przeciwieństwem kultury.

Uczestniczka badania FGI w wieku 10–15 lat

Podobnie tę kwestię opisują dorośli opiekunowie. Dla nich kultura w dużej mierze oznacza uczestnictwo w wydarzeniach lub aktywnościach organizowanych przez instytucje kultury. Na pytanie o miejsce kultury w życiu dzieci i młodzieży najczęściej odpowiadali, że w ich ocenie młodzi nie mają dużej potrzeby uczestniczenia w życiu kulturalnym, ponieważ nie odczuwają z tego żadnych korzyści, a to – zdaniem badanych – ma kluczowe znaczenie. Aby kultura w takim znaczeniu, jak opisano wyżej, była ważna dla młodych, konieczna jest edukacja, która zaczyna się w domu. Szczególnie nauczyciele podkreślali, że wielu dzieciom brakuje doświadczenia i obycia w miejscach związanych z kulturą.

Kiedys byliśmy w teatrze i to naprawdę widać, że nie korzystają z takich rzeczy, więc gdzie oni się mają tego nauczyć? Taka kultura obycia, tego brakuje młodzieży. Myślę, że duży wpływ ma rodzina, jak wychowuje i jak spędza czas wolny, to ma wpływ na to, jak dziecko postrzega spędzanie czasu wolnego.

Wychowawczynie 7 klasy

Wielokrotnie w wypowiedziach dorosłych rozmówców przewijał się temat edukacji kulturowej – ich zdaniem konieczne jest systemowe podejście do wychowywania świadomych odbiorców kultury. Jeśli zadanie to nie może być spełnione w domu rodzinnym, tym większa odpowiedzialność spada na szkołę i inne instytucje oświatowe. Sami opiekunowie dostrzegają szereg korzyści płynących z kontaktu z kulturą na różnych poziomach. Wśród nich, jako jedną z bardziej istotnych, wskazują wielość doświadczeń, które pozwalają odbiorcom kreować krytyczne osądy, budować własne poczucie estetyki, rozbudzać otwartość i ciekawość świata. Jest to także szansa na nawiązanie nowych relacji oraz rozwinięcie własnych (nowych) zainteresowań.

Umniejszanie roli kultury jest wielką krzywdą dla dzieci, bo myślę, że każdy z dorosłych powinien być zobligowany, a szczególnie placówki oświatowe, do wychowania świadomego odbiorcy kultury. Świadomy odbiorca kultury to osoba, która bywa w różnych miejscach, która wie, na czym ta kultura polega. I brakuje mi takich osób w przestrzeni edukacji, niestety muszę to powiedzieć.

Pracowniczka pozaszkolnej instytucji oświatowej

Obcowanie z kulturą rozwija dzieciaki. W momencie, w którym oglądają telewizję czy seriale na Netflixie, które są naszpikowane przemocą, i oglądają patostreamy na YouTube, a tutaj jest wyjście do jakiejś instytucji czy na film, który jest fajny, czy na sztukę, to też pokazuje im inne wzorce, jakąś alternatywę od tej rzeczywistości, która jest super przytłaczająca dla tych dzieciaków.

Pedagożka ulicy, pracowniczka stowarzyszenia działającego z dziećmi ze środowisk defaworyzowanych

Trzeba jednak po prostu coś też więcej liźnąć na początku, a potem, każdy już jak będzie na tyle dorosły, to rozwinąć. Dla kogoś będzie opera ideałem, dla kogoś będzie wyjście do kina, ale będzie ten kontakt. Czy dla kogoś sportowe wydarzenie też jest pewnym rodzajem wydarzenia kulturalnego, sportowo-kulturalnego. Naszym zadaniem jest pokazać im, z czego mogą korzystać. I jeżeli chcą, to oni już korzystają i to potem będzie owocowało albo nie, bo ktoś może uznać, że to nie jest jego bajka i nie chce.

Wicedyrektor szkoły podstawowej, wychowawca 8 klasy

Dla dzieci i młodzieży biorących udział w badaniu atrakcyjne wydają się takie formy uczestniczenia w wydarzeniach kulturalnych, które są im znane. Miejsca, w których nigdy nie byli, czy doświadczenia, których nigdy nie doznali, wzbudzają w nich częściej niechęć niż zainteresowanie. Stąd też słuszne jawią się opinie wychowawców, którzy podkreślają duże znaczenie ukazywania młodym różnorodnych sytuacji, w których mogą obcować z kulturą.

Jeszcze aż tak źle nie było [żebyśmy się skrzyknęli i poszli do teatru]. Sądzę, że jest dużo ciekawszych rzeczy niż teatr.

Ja zaczęłam chodzić do teatru. Okazało się, jak zaczęłam chodzić do teatru, że jest bardzo fajnie i spodobało mi się. Byłam już na kilku przedstawieniach i jest to lepsze niż kino.

Nie wiem, czy to jest w ogóle możliwe, żebyśmy poszli na coś takiego jak koncert fortepianowy.

Uczestnicy badania FGI w wieku 17–18 lat

Dorośli dostrzegają liczne zalety uczestnictwa w kulturze. Wielu z nich uważa, że dostęp do tych dóbr powinien być zapewniony wszystkim, a niestety nie zawsze – z różnych przyczyn – jest to możliwe. Według ich wypowiedzi dużą barierę stanowią kwestie finansowe.

Nie ukrywajmy, że obcowanie z kulturą wcale nie jest tanie i dla przeciętnego Jasia Kowalskiego, który ma mamę i dwójkę rodzeństwa, a tata pracuje, to jest nierealne, żeby poszedł do teatru, gdzie bilet kosztuje prawie sto złotych, czy nawet do kina za często. Wydaje mi się, że ceny są bardzo wysokie, jeżeli chodzi o kulturę, obcowanie z kulturą. Jeżeli książka kosztuje trzydzieści-czterdzieści złotych, no jest to sporo.

Pracowniczka pozaszkolnej instytucji oświatowej

Obraz 1. Chmura słów: Korzyści związane z obcowaniem z kulturą według dorosłych rozmówców.

Źródło: opracowanie własne.

Kultura deklaratywnie, według przedstawionej przez dzieci i młodzież definicji, nie stanowi dla nich ważnego elementu życia. Młodzi badani mają relatywnie mało doświadczeń związanych z uczestnictwem w wydarzeniach, które ich zdaniem należą do kultury, a jednocześnie nie odczuwają potrzeby ich poznawania. Jeśli wzorce kontaktu z kulturą nie zostały zakorzenione w domu rodzinnym, rola ta spada na placówki oświatowe, których pracownicy, w miarę możliwości, starają się wzbogacać

wychowanków o takie doświadczenia. Mimo że nauczyciele i animatorzy wskazują wiele pozytywnych elementów związanych z uczestnictwem w kulturze, nie zawsze są w stanie zaktywizować dzieci i młodzież, a także przekonać ich rodziców i lokalne władze do działania na rzecz przybliżenia kultury.

Partycypacja dzieci i młodzieży w kulturze

Temat partycypacji w kulturze pojawił się w poprzednim podrozdziale jako naturalny element, poprzez który nabiera ona znaczenia dla odbiorców. Ujmowany był jednak jedynie w perspektywie proponowanej przez rozmówców: jako uczestnictwo w wydarzeniach związanych z działalnością instytucji kultury. Jak zasygnalizowano wcześniej, zakresy partycypacji dzieci i młodzieży w kulturze mają znacznie szerszy wymiar, niedostrzegany zarówno przez nich samych, jak i – w większości – przez ich dorosłych opiekunów.

Perspektywa dzieci i młodzieży

Jednym z głównych tematów rozmów prowadzonych z młodymi ludźmi był ich czas wolny. Chcieliśmy, aby opowiedzieli o tym, czym dla nich jest, jak go spędzają, ile go mają i co jest w nim dla nich najważniejsze. Pytaliśmy też o miejsca i osoby związane z ich czasem wolnym. W ten sposób mogliśmy poznać, jaką część ich samodzielnie zarządzanego czasu zajmują działania związane z kulturą. Z tej perspektywy także ukazujemy temat partycypacji dzieci i młodzieży w kulturze – przez pryzmat ich sposobów spędzania czasu wolnego. Jednocześnie jednak należy zaznaczyć, że aktywności kulturalne są realizowane również w ramach zajęć dodatkowych, w których uczestniczą nasi rozmówcy. Taka forma udziału również została ujęta w tym podrozdziale.

Nasi rozmówcy swój czas wolny najczęściej identyfikowali jako czas po szkole i zajęciach dodatkowych, taki, o którym mogą decydować sami, tak więc wykluczone z tego okresu było też odrabianie lekcji i realizowanie obowiązków domowych. W czasie własnym dla badanych najważniejsze było spotkanie się z rówieśnikami. Co istotne, ważne są dla nich kontakty bezpośrednie i choć często korzystają z mediów społecznościowych, to nie zastępują one osobistych relacji. Ze znajomymi można się widywać w różnorodnych okolicznościach. Najbardziej powszechne okazało się spędzanie czasu razem po to, aby porozmawiać, zrelaksować się i pośmiać. Szczególnie w wypowiedziach młodzieży możliwość wspólnej zabawy miała duże znaczenie – relacje z koleżankami i kolegami są atrakcyjne, bo są ciekawe i zabawne. Można przyjąć, że pozwalają im oderwać się od codziennych obowiązków i problemów.

Chodzimy z koleżankami wokół miasteczka, rozmawiamy. Siadamy na ławeczkach, bo w parku są ławeczki, i kiedy siadamy, to zazwyczaj jest smutno. To jest takie miejsce zwierzeń. Poza tym lubię się śmiać.

Uczestniczka badania FGI w wieku 11–13 lat

Spotkania, którym towarzyszą poufne rozmowy, są związane ze szczególnymi miejscami, z których zdecydowana większość znajduje się na świeżym powietrzu. Badani (szczególnie młodzież) dużo wolnego czasu spędzają na łonie natury:

w parkach, na boisku, w lesie czy nad jeziorem. Często mają ulubione „miejscówki”, do których dorośli nie przychodzą. Młodzi doceniają piękno przyrody i kontakt z żywą naturą. Czasami organizują pikniki i ogniska w lesie, tłumacząc, że ma to swój wyjątkowy klimat i atmosferę.

R1: Spotykamy się w lesie przy określonych drzewach.

B: Co zdecydowało, że to jest ta miejscówka?

R1: Ciężko powiedzieć. Tam jest taka jakby altanka, gdzie spędzamy czas.

B: Wolicie las czy wieś, czy miasto?

R1: To zależy. W lesie jest cisza i spokój i nikt nie przeszkadza.

R2: Świeże powietrze. Zapach drzew jest super.

R3: No taki klimat. Nie był pan nigdy w lesie na ognisku? Zachód słońca, ognisko, ławki, siedzimy, ciepły klimat, pieczemy kiełbaski.

R2: To rodzice opowiadali, że kiedyś tak się robiło, i my też tak teraz robimy. Robimy podobne rzeczy do tych, co oni kiedyś. Kontynuujemy tradycję, że tak powiem.

R1: Są stawy. Tam się spotykamy, jest klimat, jest przyjemnie. Woda tak odpręża. Lubimy razem chodzić do lasu.

Uczestniczki badania FGI w wieku 14–17 lat

Las to też dobre miejsce do budowania ramp, na których swoje triki trenują rowerzyści. Czas ze znajomymi to okazja do uprawiania sportów, z których właśnie wyczynowa jazda na rowerze jest wśród badanych jedną z najbardziej popularnych rozrywek. Sport młodzi uprawiają zarówno w ramach czasu zarządzanego przez nich samych, jak i podczas zajęć dodatkowych. Oprócz jazdy na rowerach zainteresowaniem cieszą się też gry zespołowe, takie jak piłka nożna, koszykówka czy siatkówka. Część osób, zależnie od pory roku, w czasie wolnym jeździ na rolkach lub łyżwach, natomiast w trakcie zajęć dodatkowych związanych ze sportem najczęściej badanych chodzi na lekcje pływania.

B: A co jest fajnego w takim wspólnym próbowaniu nowych trików, jakiej takiej adrenaliny? Co to daje? Co to robi z tobą?

R: Powiedzmy, że to daje trochę odskocznię od codzienności, szkoły, nauki, codziennych problemów. To też spędzanie czasu razem, mamy porobione takie typowe ławki do posiedzenia, pogadania.

Uczestnik badania FGI w wieku 13–14 lat

Zajęcia pozalekcyjne, w których biorą udział młodzi, w dużej mierze mają wymiar artystyczny. Wśród wymienianych przez badanych aktywności znalazły się takie zajęcia, jak: gra na instrumentach (w szkole muzycznej), nauka tańca, lekcje rysunku i malarstwa, nauka języków obcych oraz uczestniczenie w spotkaniach wspólnoty religijnej (oaza), które według relacji rozmówców mieszczą w sobie wiele elementów z zakresu działań kulturalnych. Zainteresowania artystyczne młodzi rozwijają też we własnym zakresie. W wolnym czasie zajmują się fotografią, rysunkiem, czytają książki, słuchają różnorodnej muzyki (od rozrywkowej poprzez ludową do klasycznej), jak

również sami grają na instrumentach i śpiewają. Ze znajomymi zajmują się także gotowaniem, opieką nad zwierzętami i graniem w gry planszowe oraz układaniem puzzli.

Ja teraz polubiłam czytać książki. Kiedyś dużo czytałam, a potem już nie. Może przez brak czasu, ale na wakacjach przeczytałam dwie lub trzy książki, takie grubsze: „Ania z Zielonego Wzgórza”. „Enola Holmes” – obejrzałam film, chyba ze trzy razy, i bardzo mi się spodobał, więc teraz chcę przeczytać książkę. Lubię spotykać się ze znajomymi, lubię gotować.

Uczestniczka badania FGI w wieku 11–13 lat

Oglądanie filmów i seriali to też jedno z bardziej lubianych zajęć, o których wspominają młodzi w kontekście rozmów o swoim czasie wolnym. Robią to w pojedynkę lub umawiają się ze znajomymi na grupowe oglądanie, np. nocami. Wspólne seanse to przy okazji możliwość rozmowy, zabawy i spędzenia miłego czasu z bliskimi (w związku z tym, że badani najczęściej oglądają w domu, robią to także z członkami rodziny). Według relacji rozmówców filmy i seriale oglądają najczęściej w telewizji lub na serwisach streamingowych.

R: Bardzo lubię spędzać czas ze znajomymi. Na przykład oglądamy filmy lub wychodzimy razem. Często gadamy przez telefon, piszemy ze sobą.

B: Jakie filmy oglądacie?

R: Różne, i horrory, i takie komediowe.

B: Ale to są filmy, które wyszły niedawno, jakieś stare czy jakieś animowane, fabularne?

R: Te, które są polecane w sieci albo od znajomych.

B: A kto je poleca? Gdzie szukacie poleceń?

R: W internecie.

B: A czyje recenzje lubicie czytać?

R: Jest taka strona, gdzie ludzie się wypowiadają na różne tematy, Filmweb.

B: I oglądacie filmy w domu czy chodzicie do kina?

R: Oglądamy filmy w domu i na przykład na nockach.

Uczestnik badania FGI w wieku 13–14 lat

Korzystanie z internetu i granie w gry komputerowe (czasami również w sieci) to ważne elementy życia młodych ludzi. Co ciekawe, o tej formie aktywności w kontekście czasu wolnego dużo częściej mówili dorośli rozmówcy niż dzieci i młodzież. Młodzi najczęściej korzystają z internetu przez telefon – służy im głównie do komunikacji ze znajomymi (Messenger) oraz do przeglądania mediów społecznościowych (TikTok, YouTube i Instagram). Sami mają też świadomość, że te aktywności często zajmują im (zbyt) dużo czasu.

Wydaje mi się, że największym problemem jest to, że wszystkie te aplikacje są tak skonstruowane, żeby zatrzymać nas tam jak najdłużej, żebyśmy siedzieli na nich cały czas, cały czas z nich korzystali. Że cały czas trzeba coś zobaczyć, coś ciekawego. Czy znajomy odpisał? Czy sławne osoby coś wstawiły? Że cały czas chcemy do nich wracać.

Uczestniczka badania FGI w wieku 14–17 lat

Wśród gier komputerowych zainteresowaniem cieszą się zarówno te, w które można grać w pojedynkę, jak i ze znajomymi. Sposoby korzystania z tej formy rozrywki są wielorakie: młodzi grają na telefonach, komputerach i konsolach. W proste gry internetowe (np. Minecraft wśród najmłodszych rozmówców), Roblox, gry symulacyjne (np. The Sims), e-sport (tenis, FIFA), jak również gry strategiczne (League of Legends, Battlefield). Rozmówcy wymieniali wiele powodów, dla których tak bardzo lubią grać. Gry sportowe mają dla młodych tę przewagę nad prawdziwym uprawianiem sportu, że nie wymagają aż takiego wysiłku fizycznego ani zaangażowania, jak wyjście z domu czy zmiana stroju na sportowy. Z gier wojennych dowiadują się ciekawych informacji historycznych. Natomiast całościowo traktują tę aktywność jako formę oderwania się od codzienności. Jest to również prosta rozrywka, która nie niesie za sobą niemal żadnych wymagań (oprócz dostępu do technologii). Można ją wykonywać w grupie, samotnie, można też grać z systemowym drugim graczem bądź losową osobą z internetu. Nie wymaga przemieszczania się ani wyjścia z domu. Z pewnością taka forma rozrywki jest dla młodych bardziej kusząca w okresie jesienno-zimowym, gdy korzystanie z ulubionych miejsc na świeżym powietrzu jest utrudnione, a nie znajdują oni przestrzeni zadaszanej i ocieplonej, w której mogliby spędzać czas tak, jak robią to latem.

B: A gdyby był rozłożony kort na stałe, to jak wolatybyście grać w tenisa?

R: Na Xboxie.

B: A co jest fajnego w wirtualnym sporcie? Poza tym, że się nie pocicie?

R: Można łatwo zmieniać stroje.

Uczestniczki badania FGI w wieku 11–13 lat

Internet to dla młodych źródło wiedzy na wiele interesujących ich tematów. Wśród rozmówców przynajmniej kilka osób mówiło o podcastach, których chętnie słuchają – szczególnie tych o tematyce kryminalnej. Uczestnicy jednej z grup opowiadali nawet o inspirującym projekcie, który realizowali w czasie lockdownu. Polegał on właśnie na stworzeniu własnego podcastu, w którym relacjonowali życie w izolacji. Kilka osób wspomniało, że działanie to miało dla nich wymiar terapeutyczny w tym trudnym okresie.

No, to nam zrobiło pandemię. Bo to było tak, że siedzieliśmy w domu. Pozamykani i nie można było nic. Ani do lasu, ani do sklepu. Ja nie wiem, kto to wymyślił, [...] zrobił z nami nagranie podcasta. I się mogliśmy wygadać. I byliśmy wszyscy razem. To było takie nasze. Mocne takie. No budujące bardzo.

Uczestnik badania FGI w wieku 17–18 lat

Wiedzę młodzi zdobywają w internecie także za pośrednictwem serwisów społecznościowych. Na TikToku i YouTube oglądają nie tylko nagrania służące rozrywce, ale też takie, z których czerpią wartościowe dla nich informacje.

Vlogi z podróży, ja obserwuję takie kanały, gdzie nie jeżdżą do miejsc turystycznych, tylko do mniejszych miejscowości, dalej od wszystkiego. Mnie właśnie ciekawia kultura, jak to wygląda na świecie. Fajnie, że można to zobaczyć, sama w życiu bym tam nie pojechała, bo to jednak trzeba... no, to nie jest dla każdego.

Uczestniczka badania FGI w wieku 13–14 lat

Mimo wielu różnorodnych aktywności, o których opowiadali badani, narzekali również bardzo często na brak czasu na realizację swoich zainteresowań. Lekcje w szkole i inne obowiązki związane z nauką zajmują im na tyle dużo czasu, że popołudniami czy wieczorami nie mają już siły ani ochoty podejmować żadnych aktywności, szczególnie tych „bardziej ambitnych”. Często sięgają wtedy po telefon, który zawsze mają przy sobie, jako formę dostępu do prostej rozrywki, która pozwala na szybki reset i może być odskocznią od rzeczywistości.

Zmęczenie robi dużo. Nauka też. Jesteśmy już zmęczeni pod koniec dnia i na przykład nie mamy już siły na całą resztę. Wydaje mi się, że rodzice, osoby starsze patrzą na to w taki sposób, że oni byli w pracy i oni na pewno o wiele bardziej się zmęczeni niż my po ośmiu godzinach w szkole. I myślę, że w tym leży problem.

Uczestniczka badania FGI w wieku 17–18 lat

My jak znajdujemy nawet jedną sekundę dla siebie, to po prostu usiadziemy [z telefonem] i wyłączymy się z świata realnego i w końcu po prostu mamy reset jakby. To jest też forma odpoczynku.

Uczestniczka badania FGI w wieku 17–18 lat

Perspektywa dorosłych opiekunów

Dorośli rozmówcy naturalnie mają mniejszą wiedzę o podejmowanych przez dzieci i młodzież aktywnościach w ich czasie wolnym. Jednak obraz, jaki wyłania się z ich wypowiedzi, ukazuje, w jaki sposób postrzegają swoich podopiecznych i jaką relację z nimi tworzą. Ich słowa przedstawiają też to, jak chcieliby, by wyglądała partycypacja dzieci i młodzieży w kulturze, jakie kroki podejmują wobec swoich odbiorców i co udaje im się osiągnąć.

Opiekunowie, którzy brali udział w wywiadach indywidualnych, o zainteresowaniach młodych dowiadują się z tego, co oni sami im przekażą, oraz z własnych obserwacji. Wśród miejsc, w których widują dzieci i młodzież (oprócz szkoły), wskazywali przestrzenie zielone, np. boiska, parki, place zabaw, przystanki, oraz takie miejsca, jak galerie handlowe, kino czy McDonald. Lista ta w dużej części pokrywa się z tym, o czym mówili młodzi. Jednocześnie jednak dorośli wielokrotnie powtarzali, że w okolicy, w której działają, brakuje miejsc przeznaczonych dla dzieci oraz (szczególnie) dla młodzieży. O ile ci młodzi uczestniczą w aktywnościach organizowanych przez lokalne instytucje, często oferta ta nie trafia do młodzieży lub nie wzbudza ich zainteresowania. Niektórzy z dorosłych wspominali o potencjale

przestrzeni, które oddaje się w zarządzanie młodym ludzom. Chodziło im o miejsca zadane, ogrzewane, alternatywne dla ławek w parku, boiska szkolnego itd., gdzie mogliby i chcieliby się spotykać niezależnie od pogody. Nawet jeśli taka przestrzeń jest dla młodych dostępna, rozmówcy wskazywali, że brak im pomysłów i kompetencji, a przede wszystkim zaufania młodzieży, która chciałaby tam przychodzić.

Tak samo jest w bibliotekach. Dziewczyny znają swoich mieszkańców. Tam młodzież przychodzi przede wszystkim zimą. Tam jest takie miejsce spotkań, gdzie jest ciepło, nie na przystanku, tylko właśnie tam przychodzą.

Pracowniczka domu kultury

My byśmy chcieli być takim miejscem, gdzie młodzież przychodzi i się spotyka. I niech robią, co chcą, niech nam podpowiedzą, co chcą, abyśmy my robili. Ale to wymaga dużo naszej pracy i zdobycia ich zaufania.

Pracowniczka domu kultury

Pracujemy nad stworzeniem takiej przestrzeni dla młodzieży. Chcielibyśmy, żeby ta przestrzeń naszego budynku żyła własnym życiem, żeby mieszkańcy, a głównie młodzież z tego korzystała. Chcielibyśmy udostępnić hol, pracownię, główną salę.

Animator w lokalnym domu kultury

Dorośli zauważyli, że najczęściej swój czas wolny młodzi spędzają w większych grupach znajomych. Mają też świadomość, jak ważne dla ich podopiecznych jest utrzymywanie relacji między sobą. Co istotne, niewielu z rozmówców łączyło korzystanie z internetu z podtrzymywaniem kontaktu z rówieśnikami. Zdaniem opiekunów ten rodzaj aktywności zajmuje podopiecznym większość czasu, ale nie służy budowaniu relacji. Część z nich przyjmuje to jako cechę współczesnego świata, części jednak trudno się pogodzić z tym, że dzieci i młodzież tak dużo czasu spędzają „w telefonach” i przed komputerem.

To chyba jest bardziej przyjazny interfejs dla tego wieku i ten produkt jest przemyślany – szczególnie TikTok – pod tę grupę wiekową. Ja na przykład nie znam za bardzo, do mnie to nie przemawia. Ale to jest rzecz, która przemawia na pewno do nich. W sensie krótkie formy, krótkie video, ruchome rzeczy, obrazy, wszyscy żyjemy w tym obrazkowym społeczeństwie, więc tak jest, że już nie treść pisana, tylko obraz. I chyba stąd to się bierze, że ten Instagram jest dużo bardziej wśród młodzieży popularny i TikTok. No i głupoty, w sensie odmóżdżanie się, właśnie takie chyba wynikające z tego przesytu nauki i obowiązków. Im głupsze, im śmieszniejsze, tym bardziej się rozprzestrzenia. Takie mam odczucia.

Pracowniczka lokalnego ośrodka kultury

Lwią część wolnego czasu młodym ludzom zajmują zajęcia dodatkowe i to one, w relacji dorosłych rozmówców, łączą się w dużym stopniu z treściami kulturowymi, które do nich docierają. Dzieci uczestniczą w zajęciach organizowanych przez lokalne instytucje kultury, głównie za sprawą rodziców, którzy włączają ich w te aktywności. Jeśli chodzi o młodzież, to wpływ otaczających ich dorosłych jest mniejszy, co przekłada się na zdecydowanie niższą frekwencję, zarówno w długofalowych działaniach, jak i podczas jednorazowych wydarzeń.

Ci, co się angażują, to myślę, że są tutaj dwa czynniki – jedno, że mają jakieś zainteresowania, lubią coś robić i chcą to robić, a drugi taki czynnik to jest też ze strony rodziny, jak to jest w domu, prawda, że rodzice zwracają uwagę, żeby to dziecko robiło coś jeszcze.

Wicedyrektorka szkoły podstawowej, wychowawczynie 8 klasy

Kwestię wspierania młodych ludzi w uczestnictwie w kulturze, którą podejmują placówki oświatowe, poruszano już w podrozdziale dotyczącym miejsca kultury w ich życiu. Jest to rzeczywiście istotny aspekt widziany przez nauczycieli jako misja, ale również po prostu element podstawy programowej, który z różnym skutkiem jest realizowany w szkołach.

Do takiego kanonu wyjazdów czy wyjść naszych licealistów, no to są galerie malarstwa. No i tu głównie nasze panie z języka polskiego, one bardzo o to dbają, no i robią. Jeśli ja jestem tym drugim opiekunem, np. do [nazwa instytucji], to wiadomo, że lekcja muzealna tam się odbywa, obrazy, malarstwo, ale też idziemy oglądać historię Śląska, to ja widzę, że u większości uczniów to się spotyka z zainteresowaniem. No i ja myślę, że to gdzieś w przyszłości zaowocuje.

Nauczyciel historii w liceum ogólnokształcącym

Wśród wypowiedzi dorosłych rozmówców pojawiły się także głosy krytyczne o tym, że (głównie) młodzież ma współcześnie niewiele zainteresowań ani nie podejmuje, w ich ocenie, wartościowych aktywności. Szczególnie niski priorytet mają dla młodych ludzi działania kulturalne. Choć część rozmówców starała się tłumaczyć to brakiem czasu, to niektórzy wskazywali też, że młodzi są leniwi, prezentują konsumpcyjne podejście do życia oraz podejmowanych działań i to jest przyczyną ich niskiej aktywności. Inni sugerowali, że ważniejsze od samego doświadczenia są dla młodzieży obiecane korzyści. To też sprawia, że często – mimo deklaracji – nie włączają się w pełni w realizowane projekty. Ich brak zaangażowania z kolei przekłada się na rezultaty osiągnięte przez całą grupę, burzy zaufanie rówieśników i pracujących z nimi dorosłych. W przypadku tych ostatnich takie zachowania stają się też przyczyną frustracji i poczucia braku sensu powzięcia kolejnych prób dotarcia do tej grupy. Objawia się to również w wypowiedziach opiekunów, z których część otwarcie przyznaje, że nie ma wiedzy na temat zainteresowań młodych ludzi ani że ich to interesuje.

[Żeby wzięli udział w działaniach] musi ich to bardzo zainteresować. Musi to być coś bardzo oryginalnego, a nie jakieś tam kółko. Muszą wiedzieć, co będzie tam robione, czy warto i co oni z tego będą mieli. Także postawa jest ich, dzieciaków, teraz taka, że nie ma, że fajnie spędzą czas, tylko czy muszą, to jest ich pierwsze pytanie.

Wychowawca 7 klasy

Nie wiem, co tam robią poza tym, nie wnika. Nie zastanawiam się, żeby się nie denerwować.

Pracowniczka stowarzyszenia

Tak to szczerze ci powiem: są leniwi, jeśli chodzi na przykład o czas wolny i sobotę, kiedy ja się poświęcam i proponuję wyjście do kina wspólnie z klasą. No to się pojawiają od razu, że ja nie mogę, a ja mam to, nie ma tak, że fajnie, spotkamy się wspólnie poza szkołą, tylko są wymówki i nie ma takiego „woow, fajnie”. Co też jest takie niepokojące.

Wychowawca 7 klasy

Oni to generalnie nie mają na nic czasu. Jak ja zapytam moich, to oni po prostu na nic nie mają już czasu, oni już mają tyle zajęć, że nie mają na nic czasu.

Wicedyrektorka szkoły podstawowej, wychowawczyni 8 klasy

Wśród dorosłych opiekunów, którzy brali udział w wywiadach indywidualnych, dominuje przekonanie, że dzieci uczestniczą w kulturze za sprawą swoich rodziców, którzy kładą nacisk na ich rozwój w tym zakresie. Natomiast młodzież wymyka się tej presji i jeśli już uczestniczy, to na własnych zasadach. Opinie rozmówców dotyczące kulturalnej aktywności młodzieży są w zdecydowanej większości niepocholebne. Narzekają oni na trudną komunikację, niskie zaangażowanie i niestowność młodych ludzi. Jednocześnie jednak z dumą opowiadają, że niektóre realizowane projekty udają się i przynoszą oczekiwane przez nich efekty, lecz rzadko mogą liczyć na dłuższą współpracę ze swoimi odbiorcami – nawet jeśli jedno z działań zakończyło się sukcesem, nie znaczy to, że w kolejne młodzi nadal będą chcieli się zaangażować. Z pewnością bliższą więź z młodzieżą budują ci, którzy z otwartością i zrozumieniem starają się podchodzić do nich samych i ich problemów. Wydaje się również, że to właśnie oni odnoszą największe sukcesy w swojej pracy.

Po prostu przychodzą tutaj, bo jest fajnie, bo miło się spędza czas, mogą odrobić lekcje, bo mogą porozmawiać, tak? Czy zaangażować się w jakiś projekt, więc my tak naprawdę, kiedy angażujemy dzieciaki, nie patrzymy na ich zdolności. To nie jest dom kultury. Tutaj przyjmujemy wszystkich, angażujemy wszystkich, prawda, więc mogą wszyscy grać w piłkę, mogą wszyscy wystąpić w teatrze czy śpiewać, ponieważ dajemy im przestrzeń do tego, żeby gdzieś się jednak dowartościowali, a może odkryli swoje pasje, zainteresowania.

Pracowniczka pozaszkolnej placówki oświatowej

U nas bardzo pomaga to, że są osoby dorosłe, do których nie muszą się zwracać pan/pani, tylko mamy relacje równościowe. No i my faktycznie podchodzimy do ich problemów bardzo poważnie. Często przez dużo innych dzieci w domu i przez to, że w szkole są wycofani, nikt tak naprawdę za bardzo nie interesuje się tymi ich problemami. I też oni sami nie mają odwagi, żeby o tym mówić, albo te ich problemy są często deprecjonowane. [...] Myślę, że sam fakt działania długofalowego, tak jak my staramy się robić – czyli zbieramy pieniądze, żeby z tymi dziećmi wychodzić, żeby ta grupa była przez cały czas – jest sensowne i przynosi efekty.

Pedagożka ulicy, pracowniczka stowarzyszenia działającego z dziećmi ze środowisk defaworyzowanych

Wartości

Młodzi ludzie, którzy brali udział w badaniu, jako najważniejsze dla siebie wartości wskazali relacje z innymi. Bez dłuższego zastanowienia w rozmowie mówili o przyjaciółach, znajomych i rodzinie jako najbliższych im osobach. Deklaracje te znajdują potwierdzenie w wypowiedziach dotyczących podejmowanych przez dzieci i młodzież aktywności. W zdecydowanej większości polegają na spędzaniu czasu z innymi, gdzie najważniejsza jest właśnie nie sama aktywność, ale obecność tych wybranych ludzi. Co istotne, ustalenia te nie dotyczą tylko kolegów, ale również rodziny (w tym rodziców). Potrzebę tę zauważają też dorośli biorący udział w diagnozie. Wielu z nich uważa, że to kontakty z rówieśnikami są najbardziej istotnym elementem życia młodych ludzi. Fakt ten dodatkowo uwidocznili pandemia, podczas której możliwości spotkań były ograniczone, co z kolei wyraźnie odbiło się na kondycji psychicznej dzieci i młodzieży.

To, że mogą być ze sobą. Że jesteśmy na żywo. Że mogą się bawić i szaleć. Ten cały świat beztroski, kiedy są razem. Oni tego potrzebują, żeby się rozwijać. Kolegów, koleżanek... bycia z innymi ludźmi. To jest ważne. Że nie siedzą pozamykani w domach. To im daje siłę. Że są razem.

Nauczycielka edukacji wczesnoszkolnej

Ja mam [zapisane na karcie warsztatowej] tolerancję, równość, niezależność i sprawiedliwość na świecie. Dobre relacje z przyjaciółmi i rodziną. Na pewno też muszą być psy. Przyszłość i dobra praca. Nie wyobrażam sobie mojego życia bez sportu, jakiegoś ruchu czy jeżdżenia na rowerze.

Uczestnik badania FGI w wieku 13–14 lat

Innym, powtarzającym się w niektórych wypowiedziach młodych aspektem, który okazał się dla nich istotny, jest ukończenie szkoły podstawowej i dostanie się do dobrego liceum lub technikum. Edukacja odgrywa zdecydowanie ważniejszą rolę wśród starszych uczniów, przed którymi widnieje w niedalekiej przyszłości wizja dorosłego życia czy kariery, której losy mogą się ważyć już na etapie wyboru i dostania się do szkoły ponadpodstawowej.

Na ten aspekt wskazywali również dorośli uczestnicy badania. Mówili, że szkoła rzeczywiście jest dla młodzieży ważna, jednak ukazywali ten fakt także jako zagrożenie – według nich w wielu przypadkach nie chodzi o zdobywanie wiedzy, ale wyniki w nauce (których oczekują też rodzice), przez co niektórzy realizację swoich zainteresowań traktują jako coś mniej ważnego.

Mi się wydaje, że młodzież cały czas jeszcze żyje w przekonaniu, moim zdaniem nie do końca słusznym, ale to jest zasługa rodziców, że wykształcenie jest najważniejsze, czyli szkoła. [...] cały czas jest to wciskane młodemu człowiekowi, że szkoła jest najważniejsza, zdasz maturę, pójdziesz na studia, a potem będziesz myślał. To jest ich przyszłość, oni wierzą, że dzięki temu będą mieć tą przyszłość, a przez to często są zapominane te pasje.

Instruktor, pracowniczka domu kultury

Wysokie oczekiwania, brak porozumienia z bliskimi i trudności w komunikacji odbijają się także na sferze emocjonalnej młodych ludzi. Wskazują na to dorośli biorący

udział w badaniu. Ich zdaniem współcześnie młodzież odczuwa niedosyt zaufania i zrozumienia ze strony innych. Problem ten pogłębiła także pandemia jako czas niestabilny i nieprzewidywalny. Wysoki poziom stresu związany z zagrożeniem pandemicznym oraz długie okresy izolacji sprzyjały napięciom wewnątrz gospodarstw domowych, podczas gdy poczucie bezpieczeństwa i akceptacji ze strony najbliższych to jeden z najważniejszych dla młodych elementów życia społecznego.

Nie wszystkie rzeczy ważne dla mnie są ważne dla rodziców. Myślę, że to, co będę robić w życiu, to oni też się tym przejmują, martwią się, ale np. jak się pokłócę z koleżanką i to jest dla mnie w miarę ważne, to ich raczej nie za bardzo interesuje, moje prywatne problemy...

Uczestniczka badania FGI w wieku 14–17 lat

Jednocześnie jednak młodzi chcą odczuwać radość z życia, potrzebują atrakcji i wrażeń. Mimo natłoku licznych obowiązków (przede wszystkim szkolnych) znajdują czas na relaks. Wierzą też, że ich spełnienie jest radością dla rodziców. Ich zdaniem dobrym sposobem na osiągnięcie satysfakcji może być realizowanie własnych zainteresowań lub po prostu przebywanie z innymi. Jest to też dobra odskocznia od codzienności. Czasami zmęczenie nie pozwala im się cieszyć z małych rzeczy, więc dużą wagę przywiązują do odpoczynku. Radość wielu osobom przynosi także uczestniczenie we wspólnocie, np. religijnej, która daje wsparcie w wierze i sferze emocjonalnej.

Dla młodzieży ważne są aktualne sprawy społeczne i polityczne, szczególnie szerzej omawiane w mediach. Te zagadnienia stają się tematem rozmów z dorosłymi opiekunami uczestniczącymi w badaniu, z których niektórzy widzą potrzebę rozmawiania z młodymi o rozmaitych kwestiach światopoglądowych. Jak sami mówią, z jednej strony jest to dla nich świadectwo zaufania, które otrzymują od młodzieży, a z drugiej fakt, który sygnalizuje brak możliwości rozmowy na te tematy w domu rodzinnym.

Pierwszym elementem jest akceptacja. Oni potrzebują być akceptowani. Z drugiej strony to być zauważeni. Z trzeciej strony potrzebują, trzeba z przykrością powiedzieć, przynajmniej część z nich, obecności rodziców. Gdzieś nam umyka, nie tylko w tej szkole, ale też w innych szkołach, gdzieś nam umyka kwestia obecności i roli rodziców. Ci młodzi ludzie często i gęsto nie mają z kim pogadać o swoich sprawach. Często i gęsto też nie mają możliwości wygadania się czy poczucia, że mają jakieś wzorce. Oni trochę zostają sami, mam takie wrażenie.

Pracownik liceum ogólnokształcącego

Ekologia i sprawy polityczne to też element „idealnego świata”, o którym wspominali badani młodzi ludzie w ramach jednego z zadań realizowanych podczas warsztatu FGI. Okazuje się, że przyszłość planety i los zwierząt (przynajmniej w deklaracjach) ma dla nich duże znaczenie. Pozostałe marzenia dzieci i młodzieży to sprawy bliższe ich codzienności – dobre relacje z najbliższymi i możliwość swobodnej rozmowy, więcej wolnego czasu na realizację własnych zainteresowań oraz samodzielne decydowanie o swoich sprawach.

Mój idealny świat składa się z takich rzeczy, jak na przykład ceny paliw w dół, brak podziałów politycznych, brak jakichkolwiek nakazów. Przyjaźń, zwierzęta, robienie rzeczy, na które mamy ochotę i którymi chcemy się dzielić z innymi ludźmi, z którymi chcemy spędzać czas. Z rodziny i z możliwości wygadania się i mówienia o swoich problemach. Namalowałem też rower, moją pasję, którą chcę dzielić, rozwijać, ulepszać. Tak samo mam namalowany komputer, bo jednak też lubię na przykład pograć w gry na komputerze czy Xboxie. Każdą platformę, grę, staram się to szanować. I może jeszcze inne sporty ekstremalne, pomijając quady.

Uczestnik badania FGI w wieku 13–14 lat

[Na mojej planecie] są też rejony zakazów, takie jak: „stop papierosom”, bo są bardzo szkodliwe i śmierdzą, więc na naszej planecie nie będzie można palić. [...] Jest też zakaz zaśmiecania. Jest za dużo śmieci i trzeba to zmienić. Kiedy chodzimy do lasu, wszędzie widzę śmieci, a tak nie powinno być. Nie powinno się też dokarmiać zwierząt w lesie.

Uczestniczka badania FGI w wieku 11–13 lat

Sprawczość i podmiotowość

Sprawczość okazała się trudnym tematem w rozmowach z młodymi ludźmi. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że – pomijając czas wolny – nie odczuwali oni ani nie odnajdowali przestrzeni, w której mogliby decydować o swoich sprawach, szczególnie tych o większej wadze. Jeśli chodzi o sposoby spędzania własnego czasu czy wyjazdy wakacyjne, mogli liczyć na zrozumienie rodziców, ale już wybór szkoły ponadpodstawowej lub podjęcie pracy dorywczej to temat, na który dorośli chcieli mieć wpływ – a to nie spotykało się z aprobatą młodych. Samorząd uczniowski to najczęściej wymieniana instytucjonalna reprezentacja uczniów w sprawach typowo szkolnych. Dla większości nauczycieli, którzy brali udział w badaniu, to główny i często jedyny sposób, w jaki uczniowie mogą wyrażać swój głos w szkole. Wśród młodych zdecydowanie brakowało głosów osób, które widziałyby swoją sprawczość w większych działaniach. Kluczowe znaczenie w tym kontekście zdaje się mieć postawa dorosłych, zarówno tych najbliższych, jak i nauczycieli oraz pracowników innych instytucji oświatowych. Młodzież często nie czuje się wspierana w dążeniu do samodzielności, nie odnosi też wrażenia, że dorośli starają się zrozumieć ich problemy i potrzeby.

Chciałabym decydować o swojej drodze. Rodzice nie pozwalają nam popełniać błędów, bo oni to raz zrobili, to ty tego nie rób, bo wiem, jak to się źle skończy. Żeby sprawdzić, że to jest złe, to trzeba samemu się na tym sparzyć i mieć swoje doświadczenia, a nie tylko słyszeć o nich.

Rodzice nie będą całe życie z nami, nie będą decydować za nas i nie przeżyją życia za nas. Wybór szkoły powinien być naszym wyborem.

Uczestnicy badania FGI w wieku 17–18 lat

Generalnie to uczniowie współdecydują o tym, co w szkole się dzieje. Jest samorząd, który też opiniuje pewne decyzje – czy przepisy, regulaminy, które w szkole są i obowiązują, także tutaj ten samorząd ma pole do popisu, że tak powiem.

Wicedyrektorka szkoły podstawowej, wychowawczynie 8 klasy

Na brak porozumienia z młodymi narzekali także niektórzy dorośli rozmówcy, którzy deklaratorywnie chcieliby, aby młodzi mieli większe pole do podejmowania działań według własnych zasad. O ile w szkole nauczyciele niejednokrotnie są uwiązani brakiem czasu, koniecznością realizacji podstawy programowej i wieloma bieżącymi problemami (omawianymi podczas godzin wychowawczych), o tyle osoby pracujące w innych instytucjach często mówią o konieczności rozmowy i zdobycia informacji od młodych ludzi, czego od nich oczekują.

Często odbiegamy od tematu prowadzonych u nas zajęć i po prostu z nimi rozmawiamy o tym, co oglądają, jak spędzają czas, co jest dla nich ważne. To też w jakiś sposób nam naświetla, co możemy robić.

Pracowniczka domu kultury

W postawach dorosłych rozmówców ścierały się ze sobą dwie skrajnie odmienne opinie dotyczące przekazywania decyzyjności dzieciom i młodzieży. Część z nich twierdziła, że jest to konieczny proces, dzięki któremu młodzi uczą się, jak radzić sobie z coraz większymi wyzwaniami, odpowiedzialnością i konsekwencjami, jednocześnie zbierając doświadczenie, które sprawia, że każde kolejne podjęcie decyzji będzie dla nich łatwiejsze. Lecz pojawiły się również głosy o tym, że młodzi nie są gotowi na podejmowanie decyzji, że jest to dla nich zbyt duże obciążenie, z którym sami nie potrafią sobie poradzić. Jako przykład jedna z rozmówczyń podała harcerstwo, z którego zajęcia cieszą się ogromnym zainteresowaniem i zaangażowaniem wśród lokalnej społeczności młodzieży. Jej zdaniem za sukcesem tych spotkań stoją właśnie rygor i surowe zasady, które zmuszają uczestników do przystosowania się bądź rezygnacji.

Dzieci lepiej reagują, są dużo odważniejsze, kiedy uczą się podejmowania decyzji wcześniej, to później jest im łatwiej podejmować konkretne decyzje i szybciej reagują na sytuacje, które dzieją się w ich życiu.

Pracownik stowarzyszenia

Jak dajemy im możliwość wyboru, to też zauważyliśmy, że nie zawsze to jest fajne, bo one nie potrafią same podjąć decyzji. To jest też nauka dla nas. Po prostu wychodzi też z tego, że się uczymy.

Pracowniczka domu kultury

Podmiotowość dzieci i młodzieży jest w dużej mierze powiązana z ich poczuciem sprawczości. Wydaje się, że dorośli z nimi współpracujący starają się przekazać im poczucie, że działania podejmowane są w szczególności z myślą o nich. Z ich wypowiedzi wynika też, że usiłują włączyć młodych do procesów decyzyjnych. Jednocześnie jednak deklaracje młodzieży, która narzeka na niski poziom własnej sprawczości, ukazują, że działania dorosłych nie na wszystkich polach przynoszą pożądane skutki. I mimo że wielu opiekunów mówi o pozytywnych efektach,

jakie daje wzmocnienie młodych ludzi w ich samodzielnych decyzjach, wciąż nie odnajdują odpowiednich środków, aby te plany realizować.

W przeprowadzonych rozmowach jako przykłady działań, które niemal w pełni oddawały odpowiedzialność najmłodszym uczestnikom, często pojawiały się projekty realizowane w ramach Bardzo Młodej Kultury. Ten wniosek pozwala sądzić, że kierunek Programu i sposoby realizacji odpowiadają (przynajmniej częściowo) na aktualne potrzeby młodych ludzi.

Myszę, że duży wpływ ma to, że oni czują sprawczość, jak wybierają to, jak chcą spędzać czas, no to też wydaje mi się, a nawet jestem przekonana, że oni traktują te warsztaty jako coś, co oni współtworzą, te nasze spotkania. Więc czują się odpowiedzialni za to, żeby się nie spóźnić, żeby być. Mamy super wysoką frekwencję wydaje mi się przez tą strategię taką, że dzieciaki to współtworzą. Wydaje mi się, że to jest takie coś zupelnie ich.

Pedagożka ulicy, pracowniczka stowarzyszenia działającego z dziećmi ze środowisk defaworyzowanych

No ale też jest łatwiej, jak się coś z nimi [młodzieżą] robi od zera. Od minus zera. Że zaczniesz od planowania. Pójdiesz i zapytasz: hej, stare konie, a co byście chcieli robić? No to może od razu nie powiedzą, ale jak dasz im czas, postuchasz, popytasz innymi sposobami (a sposoby są), no to potem oni dadzą informację, co jest potrzebne. Czego im brak. I wtedy cuda się dzieją. Że oni nagle chcą, a przedtem nie chcieli. No jak to zrobiliście? Magia, co nie? Abrakadabra i stało się samo.

Pracowniczka domu kultury

I wiesz, to też jest tak, że dzięki temu, że jesteśmy razem z nimi, to oni jakoś bardziej nam ufają. Jak coś się dzieje, to rozmawiamy. I ja sporo o nich wiem. Czasem jest tak, że proszą, żeby coś załatwić z rodzicami, bo sami nie potrafią. Bo się boją, że rodzice nie rozumieją. Wtedy pomagam. A oni tak naprawdę potrzebują bycia obok. Akceptacji. I mądrego wsparcia. Inaczej wpadną w jakieś gówna. No za fajni są, żeby ich samych zostawiać.

Pracowniczka domu kultury

I my też w projektach i tak normalnie z grupą pracując, sporo działamy z emocjami. No i były takie przypadki, że trzeba było siąść z rodzicem i przegadać temat. Że może jakieś wsparcie zewnętrzne byłoby potrzebne, bo coś się dzieje. To też jest poziom zaufania. Że czują się bezpiecznie. O tak, bezpieczeństwa potrzebują, stabilności, czegoś pewnego w tym wszystkim nieprzewidywalnym. To są te ich najważniejsze potrzeby. Być zauważonym, być sobą, mieć wpływ. No to dajmy im to, wystarczy chcieć.

Pracowniczka domu kultury

PODSUMOWANIE

Diagnozy wojewódzkie realizowane w ramach Programu Bardzo Młoda Kultura na lata 2019-2021 miały, według pierwotnych założeń, stać się źródłem informacji na temat potrzeb i oczekiwań dzieci i młodzieży związanych ze sferą kultury. Jednymi z ważniejszych elementów prowadzonych analiz były przyjęcie relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze⁶ oraz podkreślenie szczególnej roli sprawczości i podmiotowości dzieci i młodzieży w działaniach kulturalnych. Mimo że dostępny w tej analizie materiał badawczy nie obejmuje wszystkich województw biorących udział w Programie, to pozwolił na wyciągnięcie wniosków, które mogą wyznaczać kierunki dalszych działań służących włączaniu dzieci i młodzieży do szeroko rozumianej sfery kultury.

Osiągnięcie pożądanego stanu, w którym dzieci i młodzież będą partycypować w kulturze, z zachowaniem ich podmiotowego statusu, możliwe jest przy podjęciu działań wspierających w pierwszej kolejności osoby pracujące bezpośrednio z beneficjentami Programu. Nauczyciele i pracownicy instytucji kultury często nie mają kompetencji ani pomysłów, jak zachęcić młodych ludzi do uczestniczenia w inicjowanych przez nich działaniach. Kluczowe wydaje się przyjęcie przez nich odpowiedniej perspektywy, w której celem nie będzie realizacja konkretnego przedsięwzięcia, ale zbudowanie relacji opartej na zaufaniu. Dopiero kolejne kroki mogłyby prowadzić do włączenia młodzieży w obszar kultury. Ważne, aby dorośli starali się rozumieć świat młodych, nie bagatelizowali problemów, które dla nich są istotne, i wspierali ich w rozwiązywaniu kłopotów.

Uczestnictwo dzieci w kulturze w dużej mierze zapewniane jest przez rodziców, którzy mają na nie bezpośredni wpływ, i od ich zaangażowania zależy rozwój młodego pokolenia w tym zakresie. Znacznie trudniejsze jest to w przypadku młodzieży, która w większości sama zarządza swoim czasem i sporadycznie przeznaczą go na aktywności związane z kulturą. Dlatego też włączenie tej starszej grupy odbiorców wydaje się aktualnym wyzwaniem.

Analizy przeprowadzone w ramach tego raportu ukazały, że największym zainteresowaniem młodych ludzi – wśród aktywności proponowanych im przez dorosłych – cieszą się te działania, które z jednej strony wpisują się w ich styl życia i odpowiadają ich potrzebom, a z drugiej oferują atrakcyjne dla nich gratyfikacje (niekoniecznie materialne). Młodzi dają się włączać w działania kulturalne, gdy czują, że relacja, jaka łączy ich z prowadzącymi, opiera się na wzajemnym szacunku. Niestety czasami okazuje się, że mimo świadomego zaangażowania dorosłych i ich rozumiejącej postawy młodzi nie poczuwają się do odpowiedzialności, co też poniekąd wpisuje się w ich styl funkcjonowania. Dopiero wytrwałość w działaniach i dbanie o ciągłość relacji mogą przynieść pożądane efekty. Właśnie dlatego otwarta postawa osób zaangażowanych w szeroko pojętą animację kultury może okazać się tutaj kluczem do sukcesów we wspólnym działaniu.

---

6 M. Krajewski, *W kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze*, <https://www.czasopisma.pan.pl/dlibra/publication/100706/edition/86726/content/w-kierunku-relacyjnej-koncepcji-uczestnictwa-w-kulturze-toward-a-relational-theory-of-cultural-participation-marek-krajewski> [dostęp: 1.02.2023].

BIBLIOGRAFIA

- Albański Ł., *Socjologia dzieciństwa: dyskusja nad pozycją dziecka w socjologii*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/23703/1/SE%2046%202017_Lukasz_Albański.pdf [dostęp: 2.12.2022].
- Bardzo Młoda Kultura – opis programu, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/o-programie> [dostęp 2.12.2022].
- Diagnoza wojewódzka w ramach programu Bardzo Młoda Kultura na 2021 r. Wytyczne i rekomendacje dla operatorów regionalnych*, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/diagnoza-wojewodzka-w-ramach-programu-bardzo-mloda-kultura-2021-> [dostęp: 2.12.2022].
- Krajewski M., *W kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze*, <https://www.czasopisma.pan.pl/dlibra/publication/100706/edition/86726/content/w-kierunku-relacyjnej-koncepcji-uczestnictwa-w-kulturze-toward-a-relational-theory-of-cultural-participation-marek-krajewski> [dostęp: 1.02.2023].
- Metaanaliza badań ewaluacyjnych przeprowadzonych w ramach programu Bardzo Młoda Kultura Narodowego Centrum Kultury 2019–2021*, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/metaanaliza-badan-ewaluacyjnych-przeprowadzonych-w-ramach-programu-bardzo-mloda-kultura> [dostęp: 1.02.2023].
- Podsumowanie regionalnych raportów ewaluacyjnych Bardzo Młoda Kultura 2021*, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/podsumowanie-regionalnych-raportow-ewaluacyjnych-bardzo-mloda-kultura-2021> [dostęp: 1.02.2023].
- Raport z ewaluacji ex-ante drugiej edycji programu Bardzo Młoda Kultura*, <https://www.nck.pl/dotacje-i-stypendia/dotacje/programy-dotacyjne-nck/bardzo-mloda-kultura/raporty/raport-z-ewaluacji-ex-ante-2019-2021> [dostęp: 2.12.2022].

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

BARDZO
MŁODA KULTURA